

Μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Summary :

Με τον όρο Τανζιμάτ (μεταρρυθμίσεις) περιγράφονται μια σειρά από κείμενα και διαδικασίες που στόχο είχαν να αναδιοργανώσουν τη διοίκηση και τα οικονομικά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς και τις σχέσεις της με τους υπηκόους της, μουσουλμάνους ή μη, επιζητώντας τη διάσωσή της.

Date

1839-1876

Geographical Location

Οθωμανική Αυτοκρατορία

1. Εισαγωγή - Χρονικό πλαίσιο

Με τον όρο Τανζιμάτ (μεταρρυθμίσεις) περιγράφονται μια σειρά από κείμενα και διαδικασίες που στόχο είχαν να αναδιοργανώσουν τη διοίκηση και τα οικονομικά της αυτοκρατορίας καθώς και τις σχέσεις της με τους υπηκόους της, μουσουλμάνους ή μη, επιζητώντας τη διάσωσή της. Τα κείμενα αυτά είναι το Αυτοκρατορικό Διάταγμα του Ροδώνα (Γκιουλχανέ Χατ-ι Σερίφ), από το όνομα του κήπου του παλατιού όπου αυτό ανακοινώθηκε, το 1839, και το Διάταγμα της Εμπέδωσης των Μεταρρυθμίσεων (Ισλαχάτ Φεμανί), το 1856. Ωστόσο, αν και το 1871 και ο θάνατος του Ααλί Πασά, βεζίρη και ισχυρού άνδρα των μεταρρυθμίσεων, θεωρείται το τέλος αυτής της διαδικασίας, θα μπορούσαμε να προεκτείνουμε την περίοδο έως το 1876, οπότε και ανακηρύσσεται το οθωμανικό σύνταγμα, κορυφαία στιγμή της δυναμικής αυτής. Έχουμε ταυτόχρονα την έναρξη των εργασιών του πρώτου οθωμανικού κοινοβουλίου, το οποίο, αν και βραχύβιο, έθεσε τα θεμέλια για τις μετέπειτα εξελίξεις.

2. Η πορεία προς τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ

Η ανάγκη για μεταρρυθμίσεις είχε γίνει αισθητή στην αυτοκρατορία πολύ νωρίτερα. Ήδη μετά τη δεύτερη αποτυχημένη πολιορκία της Βιέννης (1683) και την πανωλεθρία των Οθωμανών, η οποία επικυρώθηκε με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς το 1699, είχε γίνει σαφές στη διοίκηση πως κάτι είχε αλλάξει τόσο στις σχέσεις με τη Δύση όσο και σε εκείνες με τους υπηκόους της. Χωρίς το ένα να είναι άσχετο από το άλλο, οι δύο αυτοί τομείς δεν είχαν τύχει της ανάλογης προσοχής έως τότε. Χρειάζονταν λοιπόν νέοι τρόποι ώστε να αναχαιτιστεί η δυσαρέσκεια των υπηκόων και να αντιμετωπιστεί η απειλή των χριστιανικών δυνάμεων. Βεβαίως, ο 18ος αιώνας, παρά τη μερική ενσωμάτωση μη μουσουλμανικών ηγετικών ομάδων (ελληνορθόδοξοι **Φαναριώτες** και Αρμένιοι αμιράδες) και κάποιες σποραδικές προσπάθειες αναδιοργάνωσης της διοίκησης, σηματοδεύτηκε από ακόμη περισσότερες οθωμανικές ήττες. Προς το τέλος του αιώνα, την ίδια ακριβώς χρονιά που ξεσπούσε η Γαλλική Επανάσταση, ανέβηκε στο θρόνο ένας φιλόδοξος και καλοπροαίρετος σουλτάνος, που έμελλε να συνδέσει το όνομά του με το πρώτο συστηματικό πρόγραμμα για την αναδιοργάνωση της αυτοκρατορίας. Ο Σελίμ Γ΄ είχε συνειδητοποιήσει την ανάγκη για σύγχρονο στρατό που θα εκπαιδευόταν με βάση δυτικές αρχές και πρακτικές. Έτσι λοιπόν, παρακάμπτοντας το σώμα των πάλαι ποτέ φοβερών **γενίτσαρων**, που όμως είχαν χρεωθεί σε μεγάλο βαθμό τις στρατιωτικές ήττες, κάλεσε Ευρωπαίους εκπαιδευτές και ίδρυσε ένα μεγάλο στρατόπεδο, το Σελίμιγιε, μακριά από την παλαιά **Πόλη**, στην ασιατική πλευρά, όπου φιλοδόχησε να δημιουργήσει νέο στρατό (Νιζάμ-ι Τζεντίντ). Αυτή η πρωτοβουλία του, αν και είχε πενιχρά αποτελέσματα, τον έφερε σε ανοιχτή σύγκρουση με τους γενίτσαρους, οι οποίοι ήταν καλά δικτυωμένοι σε εμπορικά και βιοτεχνικά συμφέροντα τόσο στην Πόλη, όσο και στις επαρχίες, και οι οποίοι τελικά κατόρθωσαν να τον εξοντώσουν το 1807. Από εδώ και πέρα ξεκινά μια διαδικασία που θα οδηγήσει στο Τανζιμάτ. Στη θέση του Μουσταφά Δ΄, που παρέμεινε για μερικούς μήνες στην εξουσία ανέβηκε ο Μαχμούτ Β΄, γιος του Αμπντούλ Χαμίτ Α΄, ο οποίος σύντομα έδειξε τις προθέσεις του να συνεχίσει και να διευρύνει το έργο του ξαδέρφου του Σελίμ Γ΄.

Οι μεταρρυθμίσεις λοιπόν που εκείνος θα εισάγει και που θα προετοιμάσουν το έδαφος για το πρώτο διάταγμα του 1839 μπορούν και πρέπει να ιδωθούν μέσα από το πρίσμα της σύγκρουσης των τοπικών προυχόντων με την κεντρική διοίκηση. Στη διάρκεια του 18ου, και εκμεταλλεζόμενοι την αδυναμία ή απροθυμία του κέντρου να επιβάλει απόλυτο έλεγχο στις

Μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

επαρχίες, πολλοί τέτοιοι προύχοντες, γνωστοί ως αγιάνηδες, κατόρθωσαν να εγκαθιδρύσουν κληρονομικό δικαίωμα σε αρμοδιότητες όπως η είσπραξη των φόρων και η διοίκηση των επαρχιών τους που έως τότε ενοικιάζονταν σε ετήσια βάση στον πλειοδοτούντα κάθε φορά, σύστημα που είναι γνωστό με τον όρο ιλιτζάμ. Οι πιο γνωστοί από τους αγιάνηδες στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, ο Οσμάν Πασβάντογλου στο Βιδίσι και ο Αλί Πασάς Τεπελενλής στα Γιάννενα, για πολύ καιρό έχαιραν της αποδοχής της Υψηλής Πύλης, αφού, παρά το γεγονός πως εγκαθίδρυναν προσωπική εξουσία, στην πραγματικότητα είχαν δημιουργήσει συνθήκες σχετικής ευημερίας για μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους υπηκόους.¹ Από ένα σημείο και πέρα βεβαίως, όταν έγινε σαφές πως οι προύχοντες αυτοί έτειναν να διεκδικήσουν αυτονομία, η Πύλη άρχισε να αντιδρά. Ο νέος σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ έπαιξε κυρίαρχο ρόλο στη διαδικασία αυτή. Εξουδετέρωσε έναν προς έναν όλους τους επίδοξους ηγεμόνες των οθωμανικών επαρχιών και το 1826 έκανε το αποφασιστικότερο βήμα, εξοντώνοντας τους γενίτσαρους που είχαν δημιουργήσει πολλά προβλήματα. Το Ευτυχές γεγονός (Βακά-ι Χαίριγιέ), όσο και αν είναι ένας από τους συνήθεις ευφημισμούς για να περιγραφεί ένα δραματικό γεγονός, όπως ήταν η σφαγή εν ψυχρώ χιλιάδων ανθρώπων, έχει καταγραφεί στην οθωμανική ιστοριογραφία ως μια πολύ θετική εξέλιξη.² Ο σουλτάνος προχώρησε στην ενέργεια αυτή παίρνοντας ένα τεράστιο ρίσκο, αφού έμενε χωρίς στρατό. Την ίδια χρονιά στο Ναυαρίνο θα έμενε και χωρίς στόλο.

Ήταν αδύνατο σε μικρό χρονικό διάστημα να επουλωθούν τα τραύματα αυτά και να καλυφθούν οι απώλειες από τα ευρωπαϊκού τύπου στρατεύματα που –με όχι ιδιαίτερη επιτυχία– είχε ιδρύσει ο Σελίμ Γ΄ και προσπαθούσε τώρα να επανιδρύσει ο Μαχμούτ Β΄. Αυτό είχε αποτέλεσμα μια σειρά από στρατιωτικές ήττες, πρώτα απέναντι στους Ρώσους, που θα οδηγήσει στη συνθήκη της Αδριανούπολης (1829), και στη συνέχεια απέναντι στα αιγυπτιακά στρατεύματα του Ιμπραήμ Πασά, του γιου του Μεχμέτ Αλί Πασά από την Καβάλα, που είχε κατορθώσει να διατηρήσει και να ενισχύσει στην Αίγυπτο τον αυτόνομο χαρακτήρα της εξουσίας του απέναντι στο σουλτάνο. Αυτός ο τελευταίος, λίγο πριν πεθάνει, είδε τα αιγυπτιακά στρατεύματα να φτάνουν μπροστά στα τείχη της πρωτεύουσας ζητώντας εκδίκηση που δεν είχαν κερδίσει τα προσδοκώμενα από τη συμμετοχή τους στον πόλεμο κατά των Ελλήνων επαναστατών και διεκδικώντας το όνειρο της κατάληψης του αυτοκρατορικού θρόνου. Στο θρόνο ανέβηκε ο πολύ νεαρός Αμπντούλ Μετζίτ, πρωτότοκος γιος του σουλτάνου, και ενώ στο μεταξύ ο μεγάλος εχθρός των Οθωμανών, οι Ρώσοι, είχαν παρέμβει αυτή τη φορά για να σώσουν τον αντίπαλό τους. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες απελπισίας ο ισχυρός άνδρας της εποχής, ο βεζίρης Μουσταφά Ρεσίτ Πασά, πρώτη μεγάλη φυσιογνωμία του Τανζιμάτ, θα ανακοινώσει το 1839 το πρώτο διάταγμα που θα εγγυάται τη ζωή, την τιμή και την ισότητα όλων των υπηκόων του σουλτάνου.

Επομένως, οι μεταρρυθμίσεις πρέπει να θεωρηθούν συνδυασμός πολλών παραγόντων. Θα ήταν λάθος να θεωρηθεί, όπως ήταν του συρμού μεταξύ Αμερικανών οθωμανιστών στη δεκαετία του '60, πως η μοναδική αιτία πρέπει να αναζητηθεί στη διεθνή συγκυρία και την πίεση των χριστιανικών δυνάμεων.³ Συγχρόνως, αυτή η στροφή της οθωμανικής διοίκησης αποτελεί την αποκρυστάλλωση διαδικασιών που είχαν δρομολογηθεί από δεκαετίες πριν, όπως είναι σαφές από τα παραπάνω. Επιπλέον, μπορεί η βασιλεία του Μαχμούτ Β΄ να έθεσε τα θεμέλια μιας ανεξίτηλης πολιτικής, να ιδρύθηκαν οι πρώτες σχολές και να υιοθετήθηκαν δυτικοί τρόποι, ωστόσο η αποφασιστική στάση του βεζίρη Μουσταφά Ρεσίτ Πασά σήμανε την αρχή μιας νέας εποχής. Η περίοδος αυτή θα σηματοδοτεί από την κυριαρχία σημαντικών βεζίρηδων, που, παρά το γεγονός ότι ευνοούνταν από την παρουσία στο θρόνο ικανών σουλτάνων, ήταν εκείνοι που χάρασαν τις βασικές γραμμές της πολιτικής. Αυτό είχε αποτέλεσμα τη μερική μεταφορά του κέντρου βάρους από το Παλάτι στην Μπάμπ-ι Αλί (Υψηλή Πύλη), μια πορεία που ο Μαχμούτ Β΄ είχε προσπαθήσει να αποφύγει και που ο εγγονός του Αμπντούλ Χαμίτ μετά το 1878 θα ανέστειλε οριστικά, και μαζί με αυτή, κατά πολλούς, και τις ίδιες τις μεταρρυθμίσεις.

3. Η εποχή του Τανζιμάτ

Το κλίμα ανακούφισης αλλά και αμηχανίας που επικράτησε μετά τη διακήρυξη του Χατ-ι Σερίφ το 1839 δεν επρόκειτο να διαρκέσει. Η οθωμανική διοίκηση προσπάθησε μέσα σε μικρό διάστημα να ανατρέψει πρακτικές αιώνων. Το κείμενο της διακήρυξης διατύπωνε αφηρημένες εγγυήσεις για την ισότητα μεταξύ των υπηκόων του σουλτάνου, περιγράφοντας ωστόσο τους υπηκόους όχι ως άτομα ή πολίτες αλλά ως μέλη εθνοθρησκευτικών κοινοτήτων.

Οι αφηρημένες υποσχέσεις πήραν στην πράξη συγκεκριμένη μορφή. Ανακοινώθηκε, για παράδειγμα, πως θα καταργούνταν

Μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

μια σειρά από υποχρεώσεις που επιβάρυναν μόνο τους μη μουσουλμάνους, με κυριότερο τον κεφαλικό φόρο τζίτζιέ, αλλά και η καταναγκαστική εργασία σε δημόσια έργα ή η παροχή καταλύματος σε κυβερνητικούς υπαλλήλους, υποχρεώσεις που θύμιζαν σχέσεις φεουδαρχικού τύπου. Επιπλέον, η διοίκηση, με μια πολύ φιλόδοξη κίνηση, κατάργησε το σύστημα ενοικίασης των φόρων για να το αντικαταστήσει με απευθείας εισπραξη από κυβερνητικούς υπαλλήλους, τους μουχασίλ, που θα είχαν την αρμοδιότητα να καθορίσουν το εισπρακτέο ποσό, να το εισπράξουν και να το αποστείλουν απευθείας στην Πύλη. Με τον τρόπο αυτό, η διοίκηση επιδίωξε με μία κίνηση και να παρακάμψει –άρα να αποδυναμώσει– τους τοπικούς πρόκριτους που έπαιζαν το ρόλο μεσάζοντα, αλλά και να μεγιστοποιήσει τις εισπράξεις. Άλλωστε, στη συγκυρία εκείνη ένα από τα βασικότερα κίνητρα για τις μεταρρυθμίσεις ήταν η εκλογίκευση στη συγκέντρωση των κρατικών εσόδων που θα επέτρεπε την ανάρρωση των δημοσιονομικών.

Τα πράγματα όμως δεν ήταν τόσο εύκολα. Με τις κοσμογονικές αυτές αλλαγές η διοίκηση κατάφερε να δυσαρεστήσει τους πάντες. Οι απλοί μουσουλμάνοι δεν μπορούσαν να ανεχτούν την εξίσωσή τους με τους μη μουσουλμάνους, την πλήρη δηλαδή ανατροπή των αξιών με τις οποίες είχαν γαλουχηθεί. Οι μη μουσουλμάνοι παίρνοντας τις διακηρύξεις τοις μετρητοίς, και συγκεκριμένα στα Βαλκάνια υπό την επίδραση των εθνικισμών, απαίτησαν με σθένος τα δικαιώματά τους, διαμαρτυρόμενοι εναντίον των κρατικών υπαλλήλων που θα κοστολογούσαν τα εισοδήματά τους, κυρίως όμως στρεφόμενοι εναντίον των μουσουλμάνων προκρίτων, των αγάδων, αλλά και των χριστιανών προκρίτων που έως τότε τους καταδυνάστευαν. Οι μουσουλμάνοι αγάδες αρχικά αντέδρασαν σθεναρά, στη συνέχεια όμως εκμεταλλευόμενοι τις γενικόλογες εγγυήσεις περί ζωής και περιουσίας, καθώς και την καθιέρωση μηχανισμών τοπικής εκπροσώπησης που άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους, κατοχύρωσαν με τίτλους ιδιοκτησίας όσα κατείχαν κατ' έθιμον και αυτοανακηρύχτηκαν, χάρη στην επιρροή τους, εκπρόσωποι του τοπικού πληθυσμού.

Πολλοί από τους χριστιανούς ακολούθησαν την ίδια πρακτική. Άλλοι, ωστόσο, και αυτό έχει ενδιαφέρον, θεωρώντας πως το κράτος στην προσπάθειά του να συγκεντρωποιήσει τη διοίκηση τούς είχε γυρίσει την πλάτη, αποφάσισαν να στραφούν προς τις κοινότητές τους και από μεσάζοντες μεταξύ αυτών και της κεντρικής διοίκησης να ανακηρυχθούν εθνικοί ηγέτες. Αυτή η διαδικασία, που είχε εξάλλου ξεκινήσει νωρίτερα και θα συνεχιζόταν και στο εξής, μάς επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα τη συμμετοχή προυχόντων στα επαναστατικά κινήματα. Αν προσθέσει κανείς στα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα την αδυναμία του κράτους να βρει το προσωπικό εκείνο που θα προωθούσε τις αλλαγές, μπορεί να αντιληφθεί το μέγεθος της σύγχυσης. Πολύ γρήγορα ξέσπασαν εξεγέρσεις στο Ναϊσό (Νις) της σημερινής Σερβίας το 1840, στο [Αϊβαλί](#), το 1842, στο Βιδίι και στο Χαλέπι το 1850. Οι εξεγέρσεις, πέρα από τη βίαιη καταστολή τους, συχνά πήραν τη μορφή εθνοθησκευτικών συγκρούσεων μουσουλμάνων Αλβανών εναντίον χριστιανών Σλάβων στα Βαλκάνια,⁴ μουσουλμάνων Αράβων εναντίον Αρμενίων και ορθόδοξων Αράβων στη Μέση Ανατολή.⁵

Την ίδια εποχή, και πάλι εν μέρει χάρη στην εξωτερική πίεση και εν μέρει ως αποτέλεσμα εσωτερικών διαδικασιών, σημειώνονται δύο πολύ σημαντικές εξελίξεις. Η μία είναι η υπογραφή με τη βρετανική κυβέρνηση της συνθήκης του Μπαλτά Λιμανί (1838), η οποία καταργεί τα μονοπώλια σε όλους τους τομείς της οθωμανικής οικονομίας (είσπραξη των φόρων, καθορισμός τελωνειακών τελών, διαμόρφωση τιμών αγροτικών προϊόντων) και επιτρέπει σε Οθωμανούς και αλλοδαπούς τον ελεύθερο ανταγωνισμό στις αγορές της Ανατολής. Βεβαίως και πάλι η διαδικασία δε θα ήταν ομαλή. Αυτή τη φορά, η αντίδραση προερχόταν από Ρωμιοί και Αρμένιοι εμπόρους και τοκογλύφους που με την υποστήριξη των μουσουλμάνων προστατών τους στη διοίκηση κατάφεραν για χρόνια να εμποδίσουν την εφαρμογή στην πράξη των νέων ρυθμίσεων δημιουργώντας συνθήκες σύγχυσης. Σταδιακά, ωστόσο, οι ξένες εταιρείες, αφού συνειδητοποίησαν πως θα ήταν αδύνατο να παρακάμψουν τους ντόπιους χριστιανούς και το δίκτυό τους, αποφάσισαν, παρά τον ανταγωνισμό που δεν έπαψε να διακρίνει τις σχέσεις τους, να συνεργαστούν με πολλούς από αυτούς, ώστε να αξιοποιήσουν τη γνώση τους για τις τοπικές αγορές. Μετά το 1880, σε μια εποχή που οι Βρετανοί είχαν χάσει την ηγεμονία στις οικονομικές συναλλαγές, οι ξένες εταιρείες είχαν λιγότερο πια ανάγκη τα παιδιά και τα εγγόνια των παλιών τοκογλύφων και είχαν πλέον εμπεδωθεί οι συνθήκες ελεύθερου εμπορίου, ιδιαίτερα μετά την επιβολή Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου στα δημοσιονομικά της αυτοκρατορίας το 1881.

Η άλλη σημαντική εξέλιξη είναι η θεσμική αναγνώριση από τους Οθωμανούς νέων εθνοθησκευτικών ομάδων, και συγκεκριμένα των καθολικών το 1830 και των προτεσταντών το 1850, κατόπιν πίεσης των Γάλλων και των Βρετανών

Μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

αντίστοιχα. Η αναγνώριση αυτή άνοιξε το δρόμο στην ιεραποστολική δραστηριότητα, που έπαιρνε τη μορφή ίδρυσης σχολείων, έκδοσης βιβλίων στην ομιλούμενη γλώσσα διάφορων κοινοτήτων, και στην προσπάθεια προσηλυτισμού. Αυτή η τελευταία ευνοήθηκε από τη νομική κατοχύρωση της ισότητας μεταξύ μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων με την εισαγωγή του νέου ποινικού κώδικα και την απόφαση της οθωμανικής διοίκησης το 1844 να απαγορεύσει την τιμωρία για αποστασία από το Ισλάμ, μια κίνηση πολύ ριζοσπαστική, καθώς αποτελούσε ευθεία παραβίαση του ισλαμικού νόμου.

Αυτό που πρέπει να τονιστεί ως συνέπεια των παραπάνω εξελίξεων είναι πως τόσο στο χώρο της οικονομίας, όσο και στις κοινωνικές σχέσεις και την εκπαίδευση, οι χριστιανοί –πάντοτε με τη σχετική υποστήριξη τοπικών διπλωματικών αποστολών– είχαν κάνει πιο αισθητή την παρουσία τους, κάτι που ερέθισε τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς και σε μεγάλο βαθμό συνέβαλε στις διακοινοτικές βιαιότητες που περιγράψαμε. Η διοίκηση η ίδια, μην μπορώντας να αντέξει την πίεση αυτή, αναγκάστηκε να υποχωρήσει. Ήδη το 1841 οι ρυθμίσεις που είχαν ανακοινωθεί ανεστάλησαν, ο κεφαλαικός φόρος επέστρεψε, το ίδιο και η ενοκίαση των φόρων, ο Μουσταφά Ρεσίτ πασάς καθαιρέθηκε από βεζίρη και οι συντηρητικοί επικράτησαν και πάλι. Όπως κάθε τομή, όμως, είχε αφήσει και η περίοδος αυτή ανεξίτηλο το στίγμα της στην οθωμανική διοίκηση και κοινωνία. Ήδη είχαν ιδρυθεί σημαντικά σχολεία, η Ακαδημία Πολέμου (Μεκτέπ-ι Χαρμπιγιέ) και η Ιατρική Σχολή το 1834, ενώ το 1858 ιδρύθηκε η Ακαδημία Διοίκησης (Μεκτέπ-ι Μουλκιγιέ). Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο, σε ένα περιβάλλον πολύ πιο ευνοϊκό για την αυτοκρατορία, που ήταν στο στρατόπεδο των νικητών, ανακοινώθηκε από το βεζίρη Ααλί Πασά, προστατευόμενο του Μουσταφά Ρεσίτ Πασά, το Ισλαχάτ Φερμανί, ως περαιτέρω ενίσχυση των μεταρρυθμίσεων και απόδειξη της καλής θέλησης της διοίκησης, η οποία διέθετε το κατάλληλο προσωπικό που θα εφάρμοζε το πνεύμα των μεταρρυθμίσεων. Αυτό καταδεικνύεται σε μια σειρά από προσωπικότητες που παίζουν καθοριστικό ρόλο την εποχή αυτή. Πιο γνωστός από όλους είναι ο Μιντχάτ πασάς που διατέλεσε **βαλής** του **βιλαετιού** του Δούναβη και του βιλαετιού της Βαγδάτης, δυο περιοχές που θεωρήθηκαν μοντέλα για την περαιτέρω εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων.

Το νέο μοντέλο διοίκησης περιγράφηκε με λεπτομέρεια στο Νόμο περί Επαρχιών (Βιλαγέτ Νιζαμναμεσί) το 1864. Επρόκειτο για μια μεταφορά του γαλλικού μοντέλου από το Φουάτ πασά, τον άλλο σημαντικό βεζίρη του Τανζιμάτ και επίσης προστατευόμενο του πρωτοπόρου Μουσταφά Ρεσίτ Πασά. Δυο στοιχεία αξίζει να σημειωθούν εδώ: Το ένα είναι η ενίσχυση των αρμοδιοτήτων των επαρχιακών κυβερνητών που στο εξής θα εισέπρατταν από την κεντρική διοίκηση καθορισμένο μισθό και θα μετατίθεντο ανάλογα με τις ανάγκες της. Ως τότε η εισπραξη των φόρων, η απονομή δικαιοσύνης και η επιβολή της τάξης αποτελούσαν αρμοδιότητες που ανήκαν σε διαφορετικά πρόσωπα: στον **αγά**, τον **καδή** και το στρατιωτικό διοικητή της περιοχής. Βεβαίως υπήρχε και το αξίωμα του διοικητή (μουσίρ πασά για το βιλαέτι, φερίκ πασά για το **σαντζάκι**) με περιορισμένες γραφειοκρατικές αρμοδιότητες. Το κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των αξιωμάτων ήταν πως οι κάτοχοί τους δε λάμβαναν μισθό αλλά καρπώνονταν έκτακτα εισοδήματα, συχνά καταχρώμενοι το αξίωμά τους και δυναστεύοντας τον ντόπιο πληθυσμό. Εξάλλου, συνήθως προέρχονταν και οι ίδιοι από την περιοχή και έτσι η κεντρική διοίκηση απλώς αναγνώριζε την εξουσία τους. Ήδη από την πρώτη φάση του Τανζιμάτ είχε γίνει προσπάθεια να ενισχυθεί το αξίωμα του νομάρχη-κυβερνήτη, στον οποίο εκχωρήθηκε και η διοίκηση των στρατευμάτων της περιοχής, και να μετατραπούν τα αξιώματα σε έμμισθα. Για τους λόγους όμως που εξηγήσαμε, η προσπάθεια απέτυχε. Στη δεύτερη φάση των μεταρρυθμίσεων, ωστόσο, τα πράγματα ήταν ώριμα για τέτοιες αλλαγές. Οι κυβερνήτες που ήταν πλέον έμμισθοι, όπως και το σύνολο των επαρχιακών υπαλλήλων, διοικούσαν έναν μηχανισμό που ήταν μικρογραφία της κεντρικής κυβέρνησης, με αρμόδια υπηρεσία για τις εξωτερικές υποθέσεις, την οικονομία, την εκπαίδευση. Βεβαίως, το σύστημα ακόμα και στις καλύτερες μέρες του δεν απέφυγε τις παλινδρομήσεις, τη διαφθορά και τις ασυνέχειες, ενώ μετά το 1878, με την επιβολή από τον Αμπντούλ Χαμίτ μιας απολυταρχικής προσωποπαγούς εξουσίας, μονίμως υπονομευόταν από ένα παράλληλο σύστημα χαφιέδων και ευνοούμενων που παρέκαμπταν την ιεραρχία και απευθύνονταν στον ίδιο το σουλτάνο.

Το άλλο σημαντικό στοιχείο είναι η διαμόρφωση ενός αντιστοιχώς ιεραρχικού συστήματος τοπικής εκπροσώπησης ξεκινώντας στο επίπεδο του **καζά** (τώρα πια **καϊμακαμλίκι**), περνώντας από το **σαντζάκι** (τώρα πια **μουτεσαριφλίκι**) και καταλήγοντας τελικά στο βιλαέτι. Σε κάθε επίπεδο προβλεπόταν η λειτουργία ενός συμβουλίου (μετζλίς) στο οποίο θα συμμετείχαν, εκτός από τα ανώτερα στελέχη της διοίκησης, θρησκευτικοί και λαϊκοί εκπρόσωποι των ντόπιων πληθυσμών, μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων. Με τον τρόπο αυτοί, οι μη μουσουλμάνοι πληθυσμοί μέσω των εκπροσώπων τους αποκτούσαν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν στη λήψη αποφάσεων. Βεβαίως, όπως διαπιστώσαμε και για τους μουσουλμάνους αγάδες, οι χριστιανοί πρόκριτοι μονοπωλούσαν το αξίωμα είτε αυτοπροσώπως είτε μέσω εκπροσώπων τους (μουτεσελίμ), ενώ είναι αμφίβολο αν η παρουσία τους στα συμβούλια αυτά είχε ουσιαστικό αποτέλεσμα.

Μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Στη δεύτερη περίοδο του Τανζιμάτ, ωστόσο, τα πράγματα ήταν πολύ διαφορετικά. Με τη διακήρυξη του Ισλαχάτ Φερμανί ενημερώθηκαν οι θρησκευτικές ηγεσίες των μη μουσουλμάνων πως κάθε κοινότητα όφειλε να συγκαλέσει γενική συνέλευση στην οποία θα συμμετείχαν τόσο κληρικοί όσο και λαϊκοί και να επεξεργαστεί έναν εσωτερικό κανονισμό (νιζαμναμέ), με βάση τον οποίο θα ρύθμιζε τόσο τις αρμοδιότητες των επιτροπών στο εσωτερικό της κοινότητας, όσο και τις σχέσεις της με την οθωμανική διοίκηση. Η τελευταία προσπάθησε, μέσα από την εμπλοκή λαϊκών αντιπροσώπων που ήταν ταυτοχρόνως και μέλη της κρατικής μηχανής, να επιβάλει μια ιεραρχία στο εσωτερικό κάθε κοινότητας αντίστοιχη με εκείνη που ίσχυε συνολικά για τη διοίκηση. Για να το επιτύχει αυτό, επιδίωξε να προωθήσει ένα σαφή διαχωρισμό μεταξύ πνευματικών και υλικών υποθέσεων. Οι πρώτες θα παρέμεναν στη δικαιοδοσία του κλήρου, ενώ οι δεύτερες θα περνούσαν στον απόλυτο έλεγχο των λαϊκών. Όπως έχει υποστηριχθεί,⁶ απώτερος στόχος της διοίκησης ήταν να περιορίσει τους κληρικούς στα θρησκευτικά τους καθήκοντα και μέσω της εκλαϊκείωσης των κοινοτικών δομών να μπορέσει, εν ευθέτω χρόνω, να τις απαλείψει μεταθέτοντας στην κρατική μέριμνα ζητήματα που αφορούσαν την παιδεία, το οικογενειακό και το αστικό δίκαιο. Έτσι, οι κληρικοί θα μισθοδοτούνταν, ενώ τα έκτακτα δοσίματα, που ήταν έως τότε ο κανόνας, θα απαγορεύονταν. Στην εκλογή του πατριάρχη, εξάλλου, θα συμμετείχαν εκπρόσωποι από όλη την αυτοκρατορία, οι οποίοι θα αναδεικνύονταν από τις κατά τόπους κοινότητες.

Οι κοσμοϊστορικές αυτές αλλαγές, ωστόσο, δεν πρέπει να ερμηνευθούν απλώς ως ανάμειξη και επιβολή του κράτους στα εσωτερικά των κοινοτήτων, εντός των οποίων είχαν ήδη διαμορφωθεί συνθήκες σύγκρουσης, με μια ομάδα νέων γραφειοκρατών να ενστερνίζονται τις μεταρρυθμίσεις, που τους έδιναν τη δυνατότητα να ανατρέψουν το μονοπώλιο εξουσίας των παραδοσιακών ηγετικών ομάδων. Οι Αρμένιοι, που είχαν ήδη ξεκινήσει τις εργασίες για την επεξεργασία ενός συντάγματος το οποίο θα επέτρεπε μεγαλύτερη συμμετοχή στις συντεχνίες και στους «νέους Αρμένιους», όπως αποκαλούνται οι νέοι ξενοσπουδαγμένοι γραφειοκράτες αμιράδες, κατέθεσαν το κείμενό τους το 1860, αλλά πήραν την έγκριση μόλις το 1863. Οι ελληνορθόδοξοι, έπειτα από θυελλώδεις συζητήσεις, την παραίτηση ενός πατριάρχη και πολλών μελών της Ιεράς Συνόδου, κατέθεσαν το δικό τους κείμενο το οποίο εγκρίθηκε το 1862. Τέλος, οι Εβραίοι –όπου οι λαϊκοί, στο πρόσωπο Λεβαντίνων εμπόρων, των γνωστών ως francos, με κυρίαρχη φυσιογνωμία τον Εντουάρντο Καμόντο, αλλά και υπό την επίδραση της γαλλικών συμφερόντων Alliance Israélite–, σύντομα έκαναν αισθητή την παρουσία τους, χωρίς όμως να επικρατήσουν εντελώς απέναντι στους συντηρητικούς ραβινικούς κύκλους, και απέκτησαν το δικό τους κανονισμό το 1865.

Πέρα από το γεγονός ότι στην αρμενική κοινότητα η εφαρμογή του συντάγματος ανεστάλη μερικά χρόνια αργότερα, για να επανεισαχθεί και να ανασταλεί οριστικά το 1892, ενώ οι συγκρούσεις στην εβραϊκή κοινότητα κατέστησαν για δεκαετίες αδύνατη την εκλογή αρχιραβίνου (χαχαμ-μπασί), η βασική αδυναμία των μεταρρυθμίσεων είναι η αμφίσημη στάση απέναντι στον κλήρο. Από τη μία γίνεται προσπάθεια, όπως είπαμε, να περιοριστούν στα θρησκευτικά τους καθήκοντα, από την άλλη τόσο ο πατριάρχης ή ο αρχιραβίνος στο κέντρο, όσο και οι μητροπολίτες ή οι ραβίνοι στις επαρχίες μετατρέπονται (αν και λιγότερο στην περίπτωση των Εβραίων που τους είναι ξένη μια τέτοια ιεραρχία) σε εγγυητές των μεταρρυθμίσεων και, επομένως, ειδικά αφού συμμετέχουν στα κάθε είδους συμβούλια, όχι μόνο σε θρησκευτικούς αλλά και σε πολιτικούς ηγέτες των κοινοτήτων τους.⁷ Αυτή η αμφισημία έχει οδηγήσει τους ιστορικούς σε δύο εκ διαμέτρου αντίθετες αναγνώσεις των μεταρρυθμίσεων. Από τη μία βρίσκονται αυτοί που θεωρούν πως το Τανζιμάτ δημιούργησε, ή τουλάχιστον επικύρωσε, εκείνες τις συνθήκες κοινοτικής αυτονομίας που θα επέτρεπαν στους μη μουσουλμάνους μια αποκεντρωμένη διοίκηση,⁸ ενώ από την άλλη στέκουν εκείνοι που υποστηρίζουν ακριβώς το αντίθετο, πως με το Τανζιμάτ το κράτος επέβαλε τις συγκεντρωτικές δομές του και συνέθλιψε τις συνθήκες αυτονομίας που προϋπήρχαν.⁹ Και οι δύο απόψεις συγκλίνουν ωστόσο στο συμπέρασμα πως οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στην ενίσχυση του εθνικισμού και στα αποσχιστικά κινήματα.

Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί πως δεν υπάρχει τίποτε το τελεολογικό στις διαδικασίες αυτές. Έχει διατυπωθεί και τρίτη άποψη που δίνει ιδιαίτερη σημασία τόσο στη δυνατότητα της κρατικής διοίκησης να μαθαίνει από τα λάθη της, όσο και στη συνεργασία των τοπικών χριστιανικών ηγετικών ομάδων. Η άποψη αυτή έχει καταδείξει πως σε περιοχές όπως η Θράκη, όπου ήταν προς το συμφέρον των ομάδων αυτών η κατασκευή σιδηροδρόμων και η κάθε είδους τεχνική υποδομή που θα διευκόλυνε την ήδη ανεπτυγμένη επικοινωνία με την κεντρική Ευρώπη, το κράτος ήταν σε θέση να αξιοποιήσει τη συνεισφορά των τοπικών παραγόντων, γεγονός που οδήγησε σε συνθήκες ευημερίας από τις οποίες όλοι ωφελήθηκαν. Αντίθετα, σε περιοχές όπως η κεντρική Ανατολία, όπου όχι μόνο δεν υπήρξε συνεισφορά αλλά σημειώθηκαν αντιδράσεις

Μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

από ντόπιους μουσουλμάνους προκρίτους, το αποτέλεσμα ήταν διαφορετικό.¹⁰

Είναι γεγονός, λοιπόν, πως για πολλές δεκαετίες, τουλάχιστον έως τις αρχές του 20ού αιώνα, και παρά τον αυταρχικό χαρακτήρα της εξουσίας του Αμπντούλ Χαμίτ, μεγάλα τμήματα των ηγετικών ομάδων, είδαν τα συμφέροντά τους να ταυτίζονται με την μακροήμερευση της αυτοκρατορίας. Εξάλλου, η ιστοριογραφία σήμερα θεωρεί την περίοδο του Αμπντούλ Χαμίτ κατά κάποιο τρόπο ως συνέχεια και όχι ως αναστολή των μεταρρυθμίσεων.¹¹ Γιατί όχι άλλωστε, αφού οι θεσμοί που διαμόρφωσε το Τανζιμάτ θα κατέρρεαν οριστικά μόνο μετά την [επανάσταση των Νεοτούρκων](#) (1908) και την επαναφορά του συντάγματος του 1876, το οποίο ο ίδιος σουλτάνος είχε αναστείλει πριν από 33 έτη.

1. Shaw, B.S., *Between old and new. The Ottoman Empire under sultan Selim III, 1789-1807* (Cambridge, Massachusetts 1971), σελ 180-199.
McGowan, B., "The Age of the Ayans, 1699-1812", στο Inalcik, H. – Quataert, D. (επιμ.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914* (Cambridge 1994), σελ 637-758.
2. Shaw, B.S., *Between old and new. The Ottoman Empire under sultan Selim III, 1789-1807* (Cambridge, Massachusetts 1971), σελ. 180-199.
3. Lewis, B., *The Emergence of Modern Turkey* (London 1961).
4. Inalcik, H., "Application of the Tanzimat and its social effects", *Archivum Ottomanicum* 5 (1973), σελ. 97-127.
5. Masters, B., *Christians and Jews in the Ottoman Arab world. The roots of sectarianism* (New York 2001).
6. Σταματόπουλος, Δ., *Μεταρρύθμιση και Εκκοσμίκευση. Προς μια ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19ο αιώνα* (Αθήνα 2003).
7. Αναγνωστοπούλου, Σ., *Μικρά Ασία 19ος αι.-1919. Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος* (Αθήνα 1998).
8. Davison, R.H., *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876* (Princeton – New Jersey 1963).
9. Karpat, K.H., "The roots of the incongruity of nation and state in the post-Ottoman Era", στο Braude, B. – Lewis, B. (επιμ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The functioning of a plural society*, vol. I (New York – London 1983), σελ. 141-170.
10. Köksal, Y., "Imperial center and local groups: Tanzimat reforms in the provinces of Edirne and Ankara", *New Perspectives on Turkey* 27 (2002), σελ. 107-138.
11. Deringil, S., *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimisation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909* (London – New York 1998).

Bibliography :

	Αναγνωστοπούλου Σ. , <i>Μικρά Ασία, 19ος αι.-1919. Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος</i> , Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997
	McGowan B. , "The Age of the Ayans, 1699-1812", Inalcik, H. – Quataert, D., <i>An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914</i> , Cambridge 1994, 637-758
	İnalcık H. , "Application of the Tanzimat and its Social Effects", <i>Archivum Ottomanicum</i> , 5, 1973, 97-127

Μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

	Deringil S. , <i>The Well-Protected Domains Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909</i> , London – New York 1998
	Σταματόπουλος Δ. , <i>Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση. Προς μία ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19ο αιώνα</i> , Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003
	Davison R. , <i>Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876</i> , Princeton 1963
	Shaw S. , <i>Between old and new. The Ottoman Empire under sultan Selim III, 1789-1807</i> , Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1971
	Masters B. , <i>Christians and Jews in the Ottoman Arab world. The roots of sectarianism</i> , Cambridge University Press, New York 2001
	Karpat K. , "The roots of the incongruity of nation and state in the post-Ottoman", Braude, B. – Lewis, B. (eds), <i>Christians and Jews in the Ottoman Empire: The functioning of a plural society, Vol. I</i> , Holmes & Meier, New York – London 1983, 141-170
	Köksal Y. , "Imperial center and local groups: Tanzimat reforms in the provinces of Edirne and Ankara", <i>New Perspectives on Turkey</i> , 27, 2002, 107-138

Webliography :

	Τανζιμάτ: Μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τον 19ο αιώνα http://www.fhw.gr/projects/tanzimat/gr/frameset_open.html?003
--	--

Glossary :

	αγάς, ο Τίτλος που συνδέεται με αξιώματα ανώτερων στρατιωτικών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Από το 17ο και κυρίως από το 18ο αιώνα τον τίτλο έφεραν και σημαίνοντες μουσουλμάνοι, χωρίς να έχουν αναγκαστικά άμεση σχέση με στρατιωτικά καθήκοντα.
	βαλής (τουρκ. vali) Διοικητής του βιλαετιού, της ανώτατης βαθμίδας της επαρχιακής διοίκησης στην ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο βαλής είχε εκτεταμένες εκτελεστικές, διοικητικές και δικαστικές αρμοδιότητες.
	βιλαέτι (βαλιλίκι), το Η ανώτατη βαθμίδα της διοίκησης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία αφορούσε μεγάλες διοικητικές περιοχές. Οι μεγάλες επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ονομάζονταν αρχικά εγιαλέτ. Η νέα διαίρεση του 1864 εισήγαγε τον όρο βιλαγέτ (vilayet), κατά αντιστοιχία προς το γαλλικό διοικητικό όρο département, μικρότερης όμως έκτασης. Ο διοικητής του βιλαετιού ονομαζόταν βαλής και είχε εκτεταμένες δικαιοδοσίες.
	ιτιζάμ, το Ενοικίαση του δικαιώματος εισπραξής φόρων του κράτους από ιδιώτες, που γινόταν συνήθως έπειτα από πλειστηριασμό. Ο δικαιούχος προκατέβαλλε στο κράτος το ποσό που υπολογιζόταν να εισπραχθεί από τη συγκεκριμένη περιοχή και στη συνέχεια εισέπραττε τους φόρους ο ίδιος ή υπενοικίαζε με τη σειρά του το δικαίωμα εισπραξής τους.
	καδής, ο Αξίωμα που συνδύαζε δικαστικά, συμβολαιογραφικά και διοικητικά καθήκοντα. Ο καδής, που προέδρευε στο ιεροδικείο στην έδρα της διοικητικής περιφέρειας του καζά, καταχρυσίαζε τις πράξεις που εξέδιδε, καθώς και όλα τα εισερχόμενα και εξερχόμενα έγγραφα, σε ειδικούς ιεροδικαστικούς κώδικες (σιτζίλ). Ως δικαστής ο καδής εφάρμοζε τον ιερό νόμο των μουσουλμάνων (σαρία), λαμβάνοντας υπόψη και το νόμο που εξέδιδαν οι σουλτάνοι (κανούν), όπως και το τοπικό εθμικό δίκαιο (ερφ). Στο δικαστήριό του είχαν το δικαίωμα να προσφύγουν όλοι οι υπήκοοι ανεξαρτήτως θρησκείας. Παράλληλα, ο καδής είχε και διοικητικά καθήκοντα, τα οποία ασκούσε σε συνεργασία με τους διοικητικούς αξιωματούχους του καζά, όπως και αρμοδιότητες σχετικές με τη συλλογή των φόρων.
	καζάς, ο Η βασική και κατώτερη βαθμίδα της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης. Περιλάμβανε την άμεση περιφέρεια μιας πόλης ή κομποπόλης. Στην Ύστερη Οθωμανική περίοδο ταυτίζεται με το καϊμακαμλίκι.

Μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

	καϊμακαμλίκι, το
Οθωμανική διοικητική μονάδα που αντικατέστησε τον καζά στην Ύστερη Οθωμανική περίοδο, μετά τη διοικητική μεταρρύθμιση του 1864.	
	μουτεσαριφλίκι, το
Οθωμανική διοικητική μονάδα μεσαίου μεγέθους που αντικατέστησε το σαντζάκι κατά την Ύστερη Οθωμανική περίοδο, μετά τη διοικητική μεταρρύθμιση του 1864.	
	σαντζάκι, το (λιβάς, ο)
Μεσαίου μεγέθους μονάδα επαρχιακής διοίκησης του οθωμανικού κράτους καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας του. Υποδιαίρεση του πρώιμου οθωμανικού εγιαλετιού (ή μπεϊλερμπεϊλικιού) και του ύστερου οθωμανικού βιλαετιού. Στην Ύστερη Οθωμανική περίοδο είναι γνωστό και ως μουτεσαριφλίκι.	